

سید محمود طاهری

اشاره

در شماره‌های پیشین، بحثهایی درباره اصلاح الگوی مصرف، از جمله: موانع اصلاح الگوی مصرف به ساحت شما خواننده صاحب‌نظر تقدیم شد. در این شماره به «عوامل اصلاح الگوی مصرف» پرداخته خواهد شد.

راههای اصلاح الگوی مصرف

طرقی که ما را در جهت استفاده هرچه بهتر از امکانات و نعمتهای الهی کمک می‌کند از این قرار است:

۱. احساس مسئولیت در مصرف

فایده بزرگ احساس مسئولیت، اصلاح رفتار انسان و تنظیم آن بر اساس شرع و عقل است. انسانی که خود را مسئول می‌داند، به حکم آنکه از وجدانی بیدار و آگاه برخوردار است، نه به خود زیانی می‌رساند و نه به دیگران، و همه کارهای او برای سامان بخشیدن و شکوفایی دنیا و آخرت است؛ از این رهگذر برای تحقق بخشیدن به «اصلاح الگوی مصرف» پیش از هر چیز باید به

پرورش احساس مسئولیت و فرهنگ‌سازی آن به صورت یک گفتمان رایج، در جامعه پیردازیم.

خداوند در قرآن کریم آن‌گاه که از احوال ستمگران در روز قیامت سخن می‌گوید، آنها را به دلیل مسئولیت‌گریزی، سزاوار عذاب و بازداشت دانسته، می‌فرماید: «وَقَفَّوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُؤُونَ»؛^۱ «متوقفشان کنید که آنها مسئول‌اند.»

حضرت علی علیه السلام انسانها را مسئول همه چیز، حتی آبادیها و حیوانات دانسته، در سخنی زیبا می‌فرماید: «اتَّقُوا اللَّهَ فِي عِبَادِهِ وَبِلَادِهِ فَإِنَّكُمْ مَسْئُؤُونَ حَتَّىٰ عَنِ الْبِقَاعِ وَالْبَهَائِمِ»^۲ درباره مردمان و شهرها از خدا پروا داشته باشید؛ زیرا شما حتی درباره آبادیها و حیوانات مسئول هستید.»

«در این کلام والای امام علی علیه السلام قلمرو مسئولیت و تعهد انسان، از جامعه انسانی به عالم حیوانات، شهرها و مکانها نیز کشیده شده است. انسان نه تنها در برابر انسان دیگر مسئول است؛ بلکه در برابر حیوانات و سرزمینها و همه نعمتهای خدادادی مسئولیت دارد. آبادیها نباید تخریب شود، یا در برابر سیل، زلزله، تجاوز و هر حادثه دیگری رها شود، و نباید انسانها به آنها بی‌اعتنا باشند. نمی‌توان با مسئولیت‌گریزی نعمتهای خداوند را درست و متعادل مصرف کرد و نیز نمی‌توان مسئولیت‌گریزی بود و الگوی مصرف خویش را اصلاح کرد.»^۳

۲. مدیریت درست

از پیامدهای گماشته شدن افراد نامتخصص در کارها، اتلاف بیت‌المال، خرج تراشی بیهوده و هدر دادن سرمایه‌های ملی کشور

۳. معیارهای اقتصادی در تعالیم رضوی علیه السلام.

محمد حکیمی، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه،

قم، چاپ دوم، ۱۳۷۶ ش، ص ۴۱۲.

۱. صافات/۲۴.

۲. نهج البلاغه، خ ۱۶۷.

است، که هر کدام از این پیامدها به تنهایی می‌تواند آسیب قابل توجهی به پایه‌های اقتصادی کشور وارد آورد.

نداشتن تخصص در کارها، به ویژه در کارهای اقتصادی، یا به عقیم ماندن آنها، آن هم پس از صرف هزینه فراوان از بیت‌المال می‌انجامد، و یا به دلیل فقدان محکم‌کاری و کیفیت‌مداری برآمده از نداشتن تخصص، بارها و بارها آن عمل و پروژه تکرار می‌شود و هر بار نیز بر اثر این تکرار، بخشی از ثروت ملی به هدر می‌رود؛ نمونه‌هایی از این تکرارها را همواره در جاده‌سازی، کانال‌کشی خیابانها، جدول‌گذاری خیابانها، سدسازیها و ... شاهدیم.

امام صادق علیه السلام در حدیثی دلنشین می‌فرماید: «مَا أَبَالِي إِلَيَّ مَنْ اتَّمَنَتْ خَائِنًا أَوْ مُضِيًّا^۱؛ از نظر من، تفاوتی نمی‌کند

که به خائن اعتماد کنم، یا به ضایع کننده (نامتخصص).»

این سخن امام صادق علیه السلام به صراحت، دستوری بزرگ می‌دهد که باید برای همه مردم، به خصوص برای مأموران اداری و صاحبکاران به صورت منشور درآید. در این تعلیم «نابود کردن و تضييع کار» در ردیف «خیانت در کار» ذکر شده است. تضييع در کار، یا از بی‌اطلاعی درباره آن و فقدان تخصص ناشی می‌شود، و یا از نداشتن تعهد و تقید به اصول و موازین، و نبودن وجدان کار. پس این تعلیم، از لحاظ تربیت، اجتماع، اقتصاد، انسانیت، پیشرفت، تمدن، سلامت زندگی، بهتر شدن کارها و پیشرفت صنایع، حایز اهمیتی بزرگ است.^۲

یکی از عوامل مدیریت ناکارآمد، همین نداشتن تخصص است، که

۱. الحیة، محمد رضا، محمد و علی حکیمی،

مترجم: احمد آرام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی،

تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۸ ش، ج ۵، ص ۵۴۰.

۲. همان.

در هر زمان برای به کار گرفته شدن مناسب‌اند؛ اما مسئله مهم، این است که چگونه این نیروهای سترگ را در بهترین موقعیت زمانی و تولیدی به کار اندازیم.^۱

سعدی شیرازی در توصیه به تخصص‌مداری چه زیبا سروده است:

امید عافیت آنکه بود موافق عقل
که نبض را به طبیعت شناس بنمایی^۲

۳. کیفیت‌مداری و محکم‌کاری

محکم‌کاری و کیفیت‌بخشی درباره پروژه‌های اقتصادی، افزون بر آنکه به استفاده‌کننده ایمنی می‌بخشد، عمر این پروژه‌ها را نیز دراز می‌کند. آری، برای کارهای با کیفیت باید هزینه درخور توجهی کرد؛ اما باید به یاد داشته باشیم که کیفیت شایسته

شخص بر اثر آن، نه تنها قادر به استفاده بهینه از نیروها و انرژیهای تحت تصرف خود نیست؛ بلکه این سرمایه‌های ملی را نابود خواهد کرد. باید به این نکته توجه داشت که جهت‌ندادن نیروهای جامعه به سوی مبرم‌ترین نیازها، باعث هدر رفتن منابع و نیروها می‌شود؛ چه بسا انرژیها و نیروهایی که به کار گرفته نمی‌شود، به این دلیل که نمی‌دانیم چگونه آنها را مدیریت کنیم، و چه بسا انرژیها و نیروهایی که از بین رفتند و هدف خود را تحقق ندادند؛ به این سبب که به برخورد با نیروهای دیگری پرداختند که از همان منشأ بیرون آمده و به سوی همان هدف، جهت‌گیری کرده بودند.

بنابراین در جهت‌بخشی و مدیریت کارآمد، پرهیز از اسراف در انرژی و زمان نهفته است. میلیونها بازوی کارورز و خردهای اندیشه‌ورز در کشورهای اسلامی وجود دارند که

۱. ر.ک: جستارهایی در جامعه‌شناسی معاصر، غلامعباس توسلی، حکایت قلم نوین، تهران، چاپ دوم، ۱۳۸۶ ش، ص ۱۸۹ و ۱۹۰.

۲. کلیات سعدی، تصحیح: محمد علی فروغی، ناهید، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۵ ش، ص ۱۷۰.

برآمده از این هزینه، مانع از هزینه‌های هنگفت و سرسام آور دوباره کاری‌هایی خواهد شد که حاصل انجام کارهای بی کیفیت است. بر این اساس، کیفیت مداری و محکم کاری در کارها در ردیف عوامل اصلاحی الگوی مصرف قرار گرفته، به تعدیل، بهبود مصرف و حفظ سرمایه‌های کشور از هدر رفتن خواهد انجامید. قابل توجه آنکه وقتی در قرآن کریم، سخن از ذوالقرنین و ساختن سدّ به وسیله او برای رهایی از خطر یاجوج و ماجوج به میان می‌آید، کیفیت مداری ذوالقرنین در ساختن سد، این گونه به تصویر کشیده می‌شود که ذوالقرنین گفت: «آتونی زُبْرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدْقَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا* فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا؛^۱ [اکنون] قطعات [بزرگ] آهن برایم بیاورید، تا آن‌گاه که [ذوالقرنین] میان آن دو کوه را [با

قطعه‌های بزرگ آهن] هموار ساخت، گفت: [اکنون آتش بیاورید و در آن آهن] بدمید؛ [و آنان به دستور او دمیدند] تا آن‌گاه که آن [پاره آهنها] را [یکپارچه] آتش ساخت، گفت: اینک مس گذاخته برایم بیاورید تا روی آنرا بریزم* و آن‌گاه بود که [یاجوج و ماجوج و پیروان تبهکار آنان] نتوانستند از آن [سدّ عظیم] بالا روند، و نه امکان یافتند در آن شکافی پدید آورند.»

مرحوم امین الاسلام طبرسی در مجمع البیان، ذیل این آیات می‌نویسد: «این آیات، نشانگر این نکته است که ذوالقرنین، کار خود را با تدبیر و دقت آغاز کرد و هماهنگ و با دقیق‌ترین شیوه‌های مهندسی، آن را پیش برد، و به بهترین صورت به انجام رسانید، و در همه مراحل، اصل استحکام و کیفیت در کارها و محکم کاری، راه و رسم او بود.»^۲

۲. تفسیر مجمع البیان، ابو علی الفضل بن الحسن

طبرسی، ترجمه آیات، تحقیق و نگارش: علی

استفاده از نعمتهای حلال خدا نارواست، و هم زیاده‌روی و اسراف در مصرف؛ چرا که اولی به محروم ماندن شخص از لذتهای حلالی که حق طبیعی اوست، و دومی به هدر دادن اموال و لرزان ساختن پایه‌های اقتصادی شخص و جامعه می‌انجامد. اسلام، الگوی مصرف را با میانه‌روی اصلاح می‌کند؛ نه با افراط و تفریط در مصرف.

شخصی می‌گوید: «استأذنتُ الرُّضَاءَ عَلَيْهِ فِي النَّفَقَةِ عَلَى الْعِيَالِ فَقَالَ بَيْنَ الْمَكْرُوهَيْنِ قَالَ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ لَا وَاللَّهِ مَا أَعْرِفُ الْمَكْرُوهَيْنِ قَالَ فَقَالَ لِي بِرَحْمَتِكَ اللَّهُ أَمَا تَعْرِفُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ كَرَهُ الْإِسْرَافَ وَكَرَهُ الْإِقْتَارَ فَقَالَ وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا»^۲ از امام رضا عَلَيْهِ درباره چگونگی مخارج خانواده جويا شدم، فرمود: [مخارج خانواده حدّ وسط

از پیامدهای گماشته شدن افراد نامتخصص در کارها، اتلاف بیت‌المال، خرج تراشی بیهوده و هدر دادن سرمایه‌های ملی کشور است

حضرت رسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «انَّ الله يُحِبُّ عَبْدًا إِذَا عَمِلَ عَمَلًا أَحْكَمَهُ»^۱ خداوند، بنده‌ای را دوست دارد که وقتی عملی را انجام می‌دهد، استحکامش می‌بخشد.»

۴. میانه‌روی و اعتدال

اسلام در کنار اصل توصیه به بهره‌وری و استفاده از نعمتها، پیروانش را از فرو لغزیدن در افراط و تفریط در مصرف باز داشته است. از نگاه اسلام، هم سختگیری بر خود در

کرمی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران،

۱۳۸۰ش، ج ۸، ص ۵۲۰.

۱. همان.

۲. الحیاة، ج ۴، ص ۲۰۵.

درهم و دینار [یا هر پول دیگر که آنها را از استفاده بیندازد] و دور افکندن هسته خرما، از جمله کارهای فاسد [و نادرست] است.»

از آن حضرت در حدیثی دیگر چنین نقل شده است: «إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ الْقِيلَ وَالْقَالَ وَ إِضَاعَةَ الْمَالِ؛^۳ خداوند، بگو و مگو و تباه کردن و هدر دادن دارایی را دشمن دارد.»

امام رضا علیه السلام در این احادیث با توجه به همه ابعاد زندگی و در ارتباط با قوانین عام آفرینش، استواری و پابندی زندگی را، در رعایت حدّ میانه و محوریت «قوامیت» و پرهیز از اتلاف اموال می‌داند، و این راه خیر و سعادت دنیا و آخرت را به جامعه انسانی نشان می‌دهد. با توجه به مشکلاتی که

است، [میان دو [روش] ناپسند. گفتیم: فدایت شوم! به خدا سوگند! نمی‌دانم این دو ناپسند چیست؟ فرمود: رحمت الهی بر تو باد! آیا نمی‌دانی که خداوند بزرگ اسراف (زیاده‌روی) و اقتار (سختگیری) را ناخوشایند دارد، و در قرآن می‌فرماید: آنان که هر گاه چیزی ببخشند، نه زیاده‌روی می‌کنند و نه خست می‌ورزند، و میانگین این دو را قوام ببخشند.»^۱

بی‌گمان از لوازم میانه‌روی و پرهیز از افراط و تفریط در مصرف، اجتناب از هدر دادن اموال است، که مصداق آشکار افراط در مصرف به شمار می‌آید که در سخنان معصومان علیهم السلام به این مسئله نیز اشاره شده است، چنانچه امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «مِنَ الْفَسَادِ قَطْعُ الدَّرْهِمِ وَ الدِّينَارِ وَ طَرْحُ النَّوَى؛^۲ تکه‌تکه کردن

۱. فرقان/۶۷.

۲. من لایحضره الفقیه، شیخ صدوق، انتشارات جامعه مدرسین، قم، چاپ سوم، ۱۴۱۳ ق، ج ۳، ص ۱۶۷.

۳. تحف العقول، ابو محمد حسن بی‌علی بن حسین بن شعبه حرّانی، ترجمه و تحقیق: صادق حسن زاده، آل علی، قم، چاپ اول، ۱۳۸۳ش، ص ۸۰۴.

زندگی فردی و اجتماعی انسان دیروز و امروز و فردا دچار آنهاست، و عامل اصلی آن، زیاده‌روی یا کمبود یعنی تکاثر و فقر است، اهمیت این تعلیم حیاتبخش کاملاً روشن می‌شود.^۱

۵. رعایت اولویتها

رعایت اولویتها در تخصیص درآمد و مصرف، برای دستیابی به الگوی مصرف مناسب، و جلوگیری از نارساییها و تضییع حقوق افراد، امری ضروری و اجتناب ناپذیر است. ضرورت این کار برای افرادی که درآمدی محدود دارند، نمود بیش‌تری می‌یابد. تعیین اولویتهای تخصیص درآمد از دو جنبه ارزیابی می‌شود:

نخست: از نظر نوع و مقدار کالاهای مصرفی و خدمات.

روشن است که انسان در زندگی، نیازمندیهای گوناگونی دارد؛ برخی از این نیازمندیها، نیازهای اساسی و

ضروری زندگی است و برخی در درجه بعدی قرار می‌گیرد. پاره‌ای از مصارف نیز تنها برای تأمین یا افزایش رفاه و آسایش زندگی است. بی‌گمان تا زمانی که نیازهای اساسی فرد و جامعه به شایستگی، برآورده نشود، نوبت به مصارف رفاهی و کالاهای تجملاتی نمی‌رسد.

دوم: تعیین اولویتها بر اساس افراد و گروههای مصرف کننده

بر اساس آموزه های دینی در شرایط عادی، تأمین نیازمندیهای شخصی انسان در اولویت است. پس از آنکه نیازهای اولیه و اساسی فرد تأمین شد، رفع نیازهای پدر و مادر، فرزند، همسر و آن‌گاه خویشاوندان نیازمند و سپس سایر نیازمندان و نیز مشارکت در خدمات اجتماعی و امور خیریه، در مراحل بعدی جای می‌گیرد.^۲

۱. معیارهای اقتصادی در تعالیم رضوی علیه السلام

ص ۹۶.

۲. اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث،

جواد ایروانی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی علیه السلام

مشهد، ۱۳۸۴ش، ص ۲۸۴.

کیفیت مداری و محکم کاری در کارها در ردیف عوامل اصلاحی الگوی مصرف قرار گرفته، به تعدیل، بهبود مصرف و حفظ سرمایه‌های کشور از هدر رفتن خواهد انجامید

روزی مردی دو دینار خدمت رسول خدا ﷺ آورد و گفت: «ای رسول خدا! می‌خواهم این دو دینار را در راه خدا مصرف کنم.» حضرت فرمود: «آیا پدر و مادر داری؟» گفت: «آری.» فرمود: «این پول را برای آنان هزینه کن که از مصرف آن در راه خدا بهتر است. چندی بعد، آن مرد بازگشت؛ در حالی که دو دینار دیگر به همراه آورده بود تا در راه خدا خرج کند. این بار، حضرت به او دستور داد آن را برای فرزندش خرج

کند. وی بار سوم دو دینار آورد. پیغامبر ﷺ مصرف آن را برای همسرش سفارش فرمود؛ و بار چهارم برای خادمش... حضرت، آخرین بار اجازه داد که پولش را در راه خدا صرف کند و فرمود که: مصرف آن در راه خدا، فضیلتی بیش از مصرف آن در راههای پیشین نداشت.»^۱

۶. پرداخت حقوق دیگران که در اموال انسانها است.

در هر مال و ثروتی که به دست انسان می‌رسد و فراتر از نیاز اوست، حقوقی از سوی نیازمندان وجود دارد که در روایات اهل بیت علیهم‌السلام پرداخت این حقوق به عنوان عاملی برای پایداری نعمتها، تعدیل ثروتها و کم شدن فاصله طبقاتی یاد شده است. این حقوق که در قالب خمس، زکات و ... پرداخت می‌شود، نقش فراوانی در سامان دادن اقتصاد جامعه،

۱. تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۵ ش، ج ۶، ص ۱۷۱.

آن نعمتها بر من واجب است را خارج کنم. [راوی حدیث می‌گوید:] گفتم: فدایت شوم شما با مقامی که داری از این امر هراسناکی؟ امام فرمود: آری، و خدای را سپاس می‌گزارم بر اینکه [با حساس کردنم نسبت به ادای تکلیف] به من منت گذاشت.

این نکته را نیز در اینجا بیفزاییم که در آموزه‌های دینی، از حقوق کم‌رنگی نیز یاد شده است، که در گستره حقوق واجب قرار نمی‌گیرد؛ ولی خداوند، توصیه‌های فراوانی به ادای آنها کرده است. انفاق و صدقه، نمونه‌ای از آن است و در مسیر رعایت کامل اصل آزادی و اختیار انسان و فراهم آوردن زمینه کامل برای انجام کار نیک، تنها برای رضای خداوند و نه از سر ترس از قانون و دوزخ است. در حقیقت، توصیه به پرداخت این حقوق، تأثیر فراوانی در رشد و شکوفایی اقتصاد جامعه دارد، و می‌تواند به سطح اقتصاد جامعه ارتقا ببخشد.

و برخوردار ساختن همه انسانها از نعمتهای خداوند دارد.

امام رضا علیه السلام دغدغه خویش را درباره پرداخت حقوقی که از دیگران در اموال اوست، این‌گونه بیان می‌دارد: «إِنَّ صَاحِبَ النُّعْمَةِ عَلَى خَطَرٍ إِنَّهُ يَجِبُ عَلَيْهِ حُقُوقُ اللَّهِ فِيهَا وَاللَّهُ إِنَّهُ لَتَكُونُ عَلَى النُّعْمِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَمَا أزالُ مِنْهَا عَلَى وَجَلٍ - وَحَرَكَ يَدَهُ - حَتَّى أُخْرِجَ مِنَ الْحُقُوقِ الَّتِي تَجِبُ لِلَّهِ عَلَى فِيهَا قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَنْتَ فِي قَدْرِكَ تَخَافُ هَذَا قَالَ نَعَمْ فَأَحْمَدُ رَبِّي عَلَى مَا مَنَّ بِهِ عَلَيَّ؛^۱ صاحب نعمت در خطر است؛ چون حقوق خدایی در آن [نعمتها] واجب شده است. به خدا سوگند که نعمتهایی از خداوند به من می‌رسد و من همواره از آن بیمناکم - [در این جمله امام] دستش را حرکت داد - تا حقوقی که از ناحیه خدا در

۱. وسائل الشیعه، شیخ حرّ عاملی، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، قم، چاپ سوم، ۱۴۱۶ ق. ج ۹، ص ۴۳ و ۴۴.

در هر مال و ثروتی که به دست انسان می‌رسد و فراتر از نیاز اوست، حقوقی وجود دارد که در روایات اهل بیت علیهم‌السلام از پرداخت این حقوق به عنوان عاملی برای پایداری نعمتها، تعدیل ثروتها و کم شدن فاصله طبقاتی یاد شده است

در حقیقت، اسلام در عین حال که مالکیت خصوصی را اجازه داده است، از راههای گوناگون با اختلاف طبقاتی و تجمع ثروت در دست یک اقلیت معدود مبارزه کرده است. یکی از این راهها، برقراری مالیاتهایی مانند زکات و خمس است. راه دیگر، دادن اختیار به حکومت اسلامی است تا هر وقت لازم شد برای مصلحت جامعه

قوانین اقتصادی خاصی وضع کند؛ اما راه سوم، توصیه به انفاق است که اسلام از مسلمانان خواسته است تا آزادانه و آگاهانه، بدون ترس از حکومت و قانون و برای رضای خدا به مستمندان کمک کنند. اسلام، همان‌گونه که برای ایجاد رونق اقتصادی، انگیزه انسانی «مالکیت خصوصی» را نادیده نگرفته است، برای تعدیل ثروت و مبارزه با اختلاف طبقاتی، انفاق و انگیزه انسانی رحم و دستگیری از هموعان را که در هر انسانی وجود دارد فراموش نکرده است.^۱

۷. کار و تلاش

آیات و اخبار فراوانی در آموزه‌های دینی، درباره توصیه به کار و آثار مثبت بسیار آن آمده است. صرف نظر از آثار معنوی کار و نقش

۱. درسهایی از قرآن، غلامعلی حداد عادل، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۴ ش، ص ۲۲۹.

کاهش سرمایه گذاری برای دوره‌های بعد، از جمله این پیامدهاست.^۱

امیرمؤمنان علیه السلام در بیانی تشبیه گونه، تنبلی و ناتوانی را عاملی برای فقر و عقب ماندگی بر شمرده، فرمودند: «إِنَّ الْأَشْيَاءَ لَمَّا ازْدَوَجَتْ ازْدَوَجَ الْكَسْلُ وَالْعُجْزُ فَتَنَجَّ بَيْنَهُمَا الْفَقْرُ»^۲ آن گاه که اشیاء با یکدیگر جفت شدند، تنبلی و ناتوانی با هم ازدواج کردند و از آنها فقر متولد شد.

آن در پرورش روح و حفظ انسان از بسیاری از لغزشها، کار، رمز اصلی توسعه اقتصادی شخص و جامعه است. بی گمان اگر مصرف، هماهنگ با کار و تلاش نباشد، پیامد آن فقر و تهیدستی خواهد بود، و برای کسی که دغدغه اصلاح الگوی مصرف را دارد، کار و کوشش از اولویتهای لازم برای شکل دهی به این سیاست اقتصادی خواهد بود.

بارزترین اثر کار، اثر اقتصادی آن است. نقش تعیین کننده کار در رشد و توسعه اقتصادی و فقرزدایی، بر کسی پوشیده نیست. بیکاری و کم کاری، افزون بر آثار فردی منفی همچون فقر و کاهش درآمد، پیامدهای ناگواری بر اقتصاد ملی بر جای می گذارد. کاهش تولید، کاهش تقاضا و حاکمیت نوعی کساد در نتیجه کاهش درآمد افراد بیکار، و در پایان، رکود فعالیتهای اقتصادی و

۱. اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث،

ص ۷۰ و ۷۱.

۲. میزان الحکمه، ج ۱۱، ص ۵۱۸۴.